

DR. LAKATOS ARTUR

lakatos_artur_lorand@yahoo.com

munkatárs (Román Elemzési és Stratégiai Intézet), oktató (Partium Keresztény Egyetem;
Budapesti Corvinus Egyetem)

Hamvas-géniuszok.

Magyar helyszellemek a globalizáció korában

Hamvas-geniuses.
Hungarian local spirits in the age of globalization

DOI 10.14232/belv.2024.4.8

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.8>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Lakatos Artur (2024): Hamvas-géniuszok. Magyar helyszellemek a globalizáció korában. Belvedere Meridionale vol. 36. no. 4. pp 113–124.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Civilizáció, kultúra, néplélek, a hely szelleme, faj, társadalmi osztályok, nemzet, és újabban a törzs – szemantikai létezők, társadalmi konstrukciók, amelyek elvont fogalomként megfoghatatlannak, mégis meghatározzák az egyén önképét, valamint a társadalom percepcióit. Sorsok, olykor kollektív sorsok is múltak egy-egy ilyen fogalom értelmezésén. Ugyanakkor referenciát jelentenek a globális folyamatok megértésében, ennek megfelelően különböző háttérű gondolkodók próbálják definiálni, majd újraértelmezni a legalapvetőbb gyűjtőfogalmakat. Ugyanakkor a kivétel erősíti a szabályt, főleg mivel kivétel rengeteg akad, egyéni és csoportos egyaránt. Tárgyilagos hangvételre törekvő, és éppen ezért idézetekkel gazdagított, mégis az egyéni ismeretanyag és értékválasztás mentén szubjektív esszémben arra törekszem,

hogy Hamvas Béla génuszait újraértelmezzem, a huszonegyedik század geokulturális realitásainak tükrében.

Oswald Spengler híres, és az elmúlt évtizedben újra a figyelem középpontjába került főművében, *A Nyugat alkonyában* hosszasan értekezik a kultúra és a civilizáció közötti különbségről. A kultúra latin eredetű szó, eredetileg a földművelés értelemben volt használatos. Manapság több definíciója is létezik. Egyik elterjedtebb meghatározása szerint *a kultúra az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége, a művelődésnek valamely területe, illetve valamely népnél, valamely korszakban való megnyilvánulása*. Elsősorban a szellemi javak, ritkább esetben ezek anyagi megtestesülésének összességét jelenti.

A kultúránál szélesebb gyűjtőfogalom a civilizáció, ami egy adott térben és időben egy szélesebb közösség kultúrájának, szokásainak és technikai vívmányainak összességét jelenti. Sokan felcserélhető fogalomnak tekintik a társadalommal. Míg a kultúra egy adott időpontban létezik, a civilizáció magába foglalja a korábbi korok eredményeit is.¹

A kultúra mellett meghatározó a tér és a történelmi idő fogalma is. A hely és a tér között különbség van. A tér terjedelmesebb, de szűkebb is lehet, amennyiben az egyén önmaga viszonylatában határozza meg. Az egyén lététől függetlenül, a tér a mi háromdimenziós világunkban létezik, és együttesen az idővel, a megismerés filozófiai binomját jelenti, míg a hely a megismerés révén jön létre, és leginkább olyan társadalmi konstrukció, aminek határait a fizikai és földrajzi keretek adják meg.²

A kultúra és a civilizáció fogalmától jelentősen eltér a génusz fogalma. Az ókori rómaiak politeista vallása szerint a génusz az a természetfölötti, tudattal rendelkező erő, mely az ember anyagi testét egész élete során végigkíséri, majd ennek halálával visszatér a szellemvilágba, ahol tovább folytatja létezését. Mint természetfeletti létező, természetesen halhatatlan. Értik alatta az alkotó értelmet is, ami az embert mint fizikai lényt láthatatlanul, de elkerülhetetlenül segíti az alkotómunka során. Míg a civilizáció elsősorban anyagi, a génuszban az anyag mellett legalább olyan fontos szerepet játszik a környezet (földrajzi realitások), valamint a *transzcendens* is. A génuszt magába foglalja a kollektív lelket, de több is annál. A szakralitás és a transzcendencia mind a mai napig jelentőséggel bír az értékrend és életmód kialakításában, a legagresszívabb materialisták esetében is jelen van a tudatalatti szintjén, mikor abszolutizálják az általuk fontosnak érzett értékeket és fogalmakat.

Ugyanakkor más különbségek is érzékelhetőek a civilizáció és a génusz fogalma között. A civilizáció magába foglalja saját múltját is, dinamikusan változik, emelkedik, stagnál, hanyatlik és újraéled, míg a hely génusza sokkal statikusabb, lassabban változó, ugyanakkor ritka és hosszú lefutású metamorfózisai szervesek és visszafordíthatatlanok. Ravasz László szavaival élve:

„A táj és a nép összefüggésében valami olyan titokzatosság rejtőzködik, mint a szerelemben, a társkeresésben. A táj dolgozik az emberen, az ember a tájon. Megépülnek a faluk és városok, erdők és mocsarak helyén szántóföldek virulnak; a hegyeken szőlő érik, a föld alatt bányászok dolgoznak; zakatolnak a gépek, sűrög-forog a kereskedelem s az ősi természet szinte eltűnik a civilizáció nagyszerű építménye mögött.

¹ LAKATOS 2010. 93–96.

² MIONEL 2017. 17–20.

Közben az ember is átalakul. Külső világának jelenségeit, belső világának millió meg millió moccanását általános, ismétlődő, jellegzetes formákban fejezi ki, s ezzel kitermeli a nyelvet, azt a beláthatatlan képrengeteget, amely a szellemet egészen sajátos módon fejezi ki, de éppen olyan sajátos módon alakítja is.”³ Radnóti Sándor pedig a következőképpen ír a tájszellemről: „Minden térnek – így a tájnak is – van idővonatkozása. Föld- (vagy űr) történeti és klimatikus múltja és jövője van, az ember által lakott területeknek pedig történelmi múltja és jövője is.”⁴ Ugyancsak ő reflektál arra, hogy egyes nagy hatással rendelkező emberi génuszok milyen nagy szerepet játszhatnak a táj kollektív képének kialakításában. Így például Petőfi Sándornak és időt álló verseinek nagy szerepe volt abban, hogy az Alföld, a rónák végtelenségével, elsődleges magyarság-szimbólummá vált. Ugyanez az Alföld Hamvas Bélánál mint a Kelet génuszának alapvető tényezője lesz jelen.

Másrészt a génusz megélését a felületes szemlélő sokkal kevésbé veszi észre, mint a civilizációét, a gondolataiban elmélyülő azonban pont fordítva érzékeli. A hely szelleme állandóan változik, ő maga is alkalmazkodik a természeti és társadalmi átalakulásokhoz. Nem véletlen tehát, hogy a legkézzelfoghatóbban az anyagi kultúrában, mint például az építészetben lehet a legjobban megragadni a hely szellemét, jobban mondva ennek eszenciájának egy jelentős részét. Olyan gyakorlati aspektusokban is visszaköszön a hely szelleme, ahol nem is gondoljuk, mint például a mezőgazdasági termelés lehetőségei⁵, hasonlóan ahhoz, hogy sokan nem tudják, hogy prózában beszélnek, vagy arab számokat használnak a hétköznapi számításaikban. Ugyanakkor a kézzelfogható létező csak kis része a hely szellemének, legalább ugyanolyan fontos a megfoghatatlan, a transzcendens is. A szakralitás és a transzcendencia mind a mai napig jelentőséggel bír az értékrend és életmód kialakításában, a legagresszívabb materialisták esetében is jelen van a tudatalatti szintjén, mikor abszolutizálják az általuk fontosnak érzett értékeket és fogalmakat. „Ahol híján vagyunk a tényeknek, ott az érzés uralkodik” – írja Spengler fentebb említett munkájában.⁶ A mítosz virágzása, kiteljesedése a valóság nem teljes ismeretéből fakad, és ez alól a földrajzi mítosz sem kivétel.⁷ Mikroszinten ez még inkább érzékelhető. Csizmadia Norbert például *Geopillanat* című könyvében Richard Florida várostanulmányi teoretikust idézve állapítja meg, hogy a városoknak „saját személyiségük” van.⁸ Ennek kapcsán még Jankó Ferenc gondolatait érdemes idéznünk, aki tanulmányában, miközben a településmarketing kapcsán kiválóan ismerteti a hely szelleme fogalmának létrejöttét, sommásan megállapítja:

„A településimáge vizsgálatok egyik alapját az a felismerés adta, hogy az ember sohasem a valós tér, hanem annak benne él ő szubjektív leképeződése – a mentális tér – alapján mozog, cselekszik a térben”.⁹ És habár napjainkban a hely szellemének megragadása elsősorban az építészet, mint művészet és mint ipar, számára az elsődleges kihívás, - e sorok írója idesorolná Makovecz Imre organikus építészetét is – nemcsak erre korlátozódik. Andy

³ RAVASZ 1941. 1.

⁴ RADNÓTI 2022.

⁵ WES J2010

⁶ SPENGLER 1995. 82.

⁷ TUAN 2001. 81.

⁸ CSIZMADIA 2016. 297.

⁹ JANKÓ 2002. 56

Goldsworthy szobrászművész tevékenységét érdemes itt erre példaként felhozni. Ugyanakkor a gondolatiság területén meglehetősen nehéz a hely szellemének fogalmával dolgozni, ugyanis a gondolkodó ember akaratlanul is általánosításra kénytelen törekedni, általános jellegű kitételeket megfogalmazni, és mindig szembejön vele a kivétel. Éppen ezért a hely szelleme esszenciájának megragadása meglehetősen nehéz, ugyanakkor érdekes és gondolatokat generáló folyamat.

Hamvas Béla **Öt génusz**¹⁰ című művében – Tözsér Árpád megfogalmazásában „*Hamvas a „génusz” fogalmát élesen elhatárolja a kultúra, a civilizáció, az állam és a társadalom fogalmától. Az ő „génusza” – a szerző általános szellemi irányultságának, műveltségének, az archaikus népek szent könyveiben foglalt tanításnak megfelelően – az „ég–ember–föld” összefüggésrendjében jön létre*”.¹¹

Nyolc génuszt különböztet meg: Dél, Nyugat, Észak, Kelet, Bizánc, Sarkvidék, Afrika, és az atlanti partok génuszát. Hamvas szerint a történelmi Magyarországon a nyolc génuszból öt jelen van. Érdemes megnézni ugyanakkor, melyik az a három, amelyik hiányzik. Afrika és Sarkvidék - esetünkben az Északi Sark, a maga inuit, amerikai őslakos és észak-szibériai hagyományos életmódot folytató peremvidékeivel – földrajzi szempontból nem szorulnak különösebben magyarázatra. Alaphelyzetben, a kollektív mentalitás szintjén jól behatárolt, körülírható sztereotípiákkal rendelkezik mind a kettő, akkor is, ha a sztereotípa sohasem azonos a tényszerű valósággal, és a globalizáció napjainkra erősen tompította a földrajzilag determinált kulturális különbségeket. Érdekes ugyanakkor, hogy az Atlanti-óceán két partját, a mai angolszász, spanyol és francia tengeri világot leválasztja a magyar értelemben vett nyugati génusztól. Mintha ugyanazon népek és civilizáció esetében a tellurokrácia és a thalasszokrácia élesen különböző módon két külön génuszt testesítene meg. Ugyanakkor szem előtt kell tartanunk, hogy a hely szelleme, habár átfedésben van, nem azonos az adott helyen élő egyének vagy közösségek életmódjával, mentalitásával. Akkor sem, ha meghatározza ezeket.

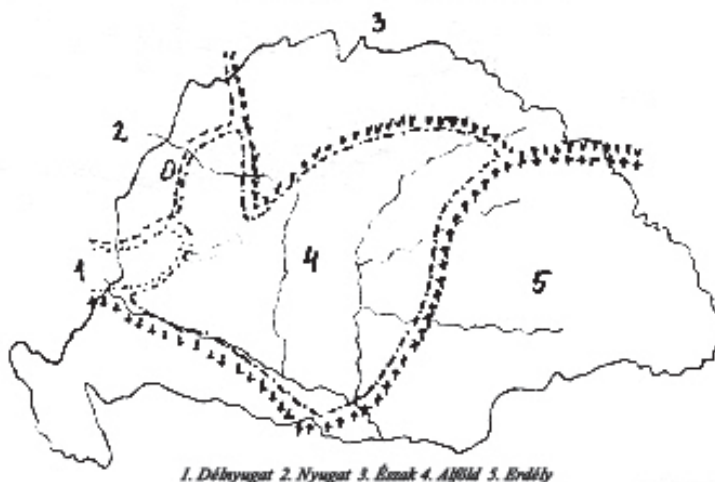
Az öt égtáj motívuma felmerül az ókori kínaiaknál és az íjlesztő népeknél is. A négy, nyugati égtáj mellett náluk az ötödik égtáj a közép - az a hely, ahol éppen az adott kultúra (a kínai esetben statikus módon, egyhelyben, az íjlesztő nomád népeknél pedig dinamikusabban, helyet változtatva) található. Yi Fu Taun önti szavakba a térről és helyről szóló terjedelmesen értekezésében az életérzést, hogy az egyén hajlamos arra, hogy a saját lakhelyét tekintse központnak,¹² és ez helyén is való, amennyiben maga az egyén egy önmagában levő mikrokozmosz - ez nem jelenti azt, hogy zárt rendszert is kell egyúttal képviselnie. Hamvas esetében az ötödik magyar génusz a földrajzi periférián található, mint egyfajta hibrid, ami másokból merít, ugyanakkor egyedi és sajátos.

¹⁰ A következőkben az Öt génusz következő kiadásából fogunk idézni: HAMVAS 1988.

¹¹ TÖZSÉR 1997. 6–11.

¹² TUAN 2001. 149.

HAMVAS BÉLASAJÁTKEZŐ VÁZLATA
AZ ÖT GÉNIUSZ HATÓTERÉRŐL

A négy égtájnak megfelelő négy génusz közül az első a déli. A szerző értelmezésében Dél ez esetben nem Afrikát, a déli féltekét vagy netán a déli sarkot, esetleg Dél-Amerikát vagy a mai geopolitikai értelemben vett globálist délt jelenti, hanem a mediterrán Európát, nem is annyira a huszadik századit, hanem az ókor szellemével átitatottat. A klasszikus, antik világ tovább élő kultúráját, mely túlélte az ókori Hellaszt és Rómát. Nem is annyira kulturális örökség a déli génusz, mint inkább életérzés, amint az a szövegből is kiderül.

Hamvas számára Dél génusza, legalábbis spirituálisan, közelebb áll az Adriához, mint a Kárpát-medencéhez, „északnak háttal áll, arccal a tenger és Róma felé. Kemenesalja fővárosa nem Budapest, hanem Athén.”¹³

Ereje a *derős életeszmeny*, lényegében a mediterrán térség klasszikus civilizációját jelenti. Másokhoz viszonyítva ezt a déli, mediterrán életérzést, a maga derős nyugalomával, ugyanakkor alkotó, kreatív dinamikájával együtt talán Ferdinandy Mihály még Hamvasnál is jobban körülírta a múlt század harmincas éveiben megjelentetett esszéjében, melyben szembeállítja északot déllel, keletet a nyugattal. Számára az észak-dél ellentétpár a római latinitást és a germán világot, a nyugat-kelet pedig a keresztény Európát és a keleti sztyeppék nomád népeit érti.

„Az észak-európai embert talán az választja el leglényegesebben a délitől, hogy nem tudja önmagában megelégni egyensúly-adó pontját: jellemzője az állandó kielégületlenség. Túlmutat önmagán”¹⁴ Ennek tükrében a Dél a többiekhez viszonyítva örök tavasz, és túlnyomóan derű. Persze, kivéve, amikor nem...

Hamvas korában is a dinamikus technológia és társadalmi fejlődés Nyugat-Európában és Észak-Amerikában volt a leglátványosabb, így nem csoda, hogy a jóléttel és a pragmatizmussal köti össze a nyugati génusz fogalmát.

Számára nyugaton az anyagi civilizáció az első, a nyugati génusz ereje a kultiváltság és a szociális egyensúly.

¹³ HAMVAS 1988. 9.

¹⁴ FERDINANDY 2004. 35.

Hamvas korában is a dinamikus technológia és társadalmi fejlődés Nyugat-Európában és Észak-Amerikában volt a leglátványosabb, így nem csoda, hogy a jóléttel és a pragmatizmussal köti össze a nyugati génusz fogalmát.

Száma nyugaton az anyagi civilizáció az első, a nyugati génusz ereje a kultiváltság és a szociális egyensúly.

Nyugaton az ember nemcsak illeszkedik a természeti környezetbe, hanem át is alakítja azt. Ennek megfelelően hamvas a Nyugatot a következőképpen méltatja:

„A civilizációban a természet-érzékenység helyét az érték-érzékenység foglalja el.”¹⁵

„A táj igazi jellege a humanizált természet”

„A kultiváltság nyugaton tulajdonképpen urbanitás” - írja többek között a nyugatról Hamvas. A Nyugat központja számára Párizs. Máskülönb a nyugati világnak az átalakított, humanizált természettel való azonosítása nagyjából a tizenkilencedik század gondolkodóival kezdődően jelen lévő motívum, ahogyan ezt Lucian Boia is levezette *Ember és klíma* című munkájában. Ennek kapcsán talán csak a nagy történész, Gibbon idevágó gondolatait emelném ki. Száma az erdőirtás és a földművelés hozzájárult a hideg klíma csökkenéséhez, ezáltal Anglia és Franciaország fejlődéséhez.¹⁶ A jeles brit történész nem értett a klimatológiához, ugyanakkor, még ha kiindulása perspektívája téves is volt, ráértett a huszonegyedik század egyik legfőbb problémájának a gyökereire: az emberi tevékenység hatására a globális felmelegedés folyamatára.

Hamvas a Nyugatot nem érzi saját világának, ugyanakkor tiszteli és elismeri. Száma a Nyugatot demokrácia és integráltság jellemzi, ahol a személy több mint egyén, ugyanakkor érzékeli a hagyományos értékek megbomlását is. Így például arról is ír, hogy: „*a család teljesen magánélet, az ember a kultiváltságban csaknem urbánus fokra lépett. Az életrend individualista és demokrata és liberális, a nyilvánosság előtt mindenki önmaga felel. A család a házba szorul.*” Valamint „*Nyugaton nincs vallás, csak transzcendencia*”. Komoly szívfájdalmat jelenthetett ez annak a Hamvas Bélának, aki mindenben a transzcendenst kereste, és aki száma, Szatmári Bontond szavaival élve, „az élet szakralitás”.¹⁷ Ugyanakkor a Nyugat sem csak értékek szintézisét, hanem hiányosságokat is jelent. Talán nem akadt a történelemben még egy olyan civilizáció, melyről annyi kritikát fogalmaztak meg, mint a nyugati, jóléti-kapitalista társadalom világát, és ezt a tendenciát napjaink intellektuális mozgalmak kapcsán különösen érezzük. Ugyanakkor például a fentebb már említett Spengler kritikája mind a mai napig érvényes, és a „Nyugat alkonyának” – ami tart, de egyelőre az éjszakája belátható időn belül nem jön el – alapját képezi, konfliktusokat generálva a világ többi részével:

“Ez az, ami a nyugati gondolkodónál hiányzik, pedig éppen nála nem volna szabad, hogy hiányozzon; tudniillik az a belátás, hogy felismerései történeti és viszonylagos jellegűek, hogy ezek a felismerések egy egyedüli létezőnek is csakis annak a kifejeződései; nem tudja, hogy megállapításai csak egy bizonyos körön belül érvényesek, nincs tisztában vele, hogy “meginghatatlan igazságai” és “örök belátásai” éppen csak száma igazak, és csupán az ő világszemlélete alapján örökkévalók, valamint azt sem tudja, hogy ezeken túlmenően azokat az igazságokat és belátásokat is köteles felkutatni, melyeket más kultúrák emberei ugyanolyan magabiztossággal

¹⁵ FERDINANDY 2004. 17.

¹⁶ BOIA 2005. 63.

¹⁷ SZATMÁRI 2012. 2010.

fejlesztettek ki magukból.”¹⁸ Egy másik gondolat, amit a Nyugat kapcsán érdemes megfontolni, az a szakadék, ami nem csak az anyagi, hanem a szellemi kultúra terén nyilvánul meg, és ami elszakítja az ún. „elitet – bármit is értsünk e fogalom alatt egy adott történelmi időpontban – és a tömegeket egymástól. Talán Kállay Béni ma már méltatlanul kevésbé ismert dolgozatának szavai jutnak a szerző eszébe, melyek szerint: A hatás különbségében, melyet a műveltek osztálya s a tömeg egymásra gyakorol, leljük egyszersmind magyarázatát azon ellentétnek, mely például a régi Hellaszban egyfelől a ragyogó kultúra, másfelől a közélet jelenségei között mutatkozik.”¹⁹

Magyarországnak a Nyugathoz tartozó földrajzi részeiben a nyugati génusz oly módon nyilvánul meg látványosan, hogy „Az egész országban ez az egyetlen hely, ahol az ember tudja, hogy az élet akkor magasrendű, ha művészi.”²⁰ Napjainkban nagy divatja van a „nyugathoz tartozásnak”, amit az Európai Unióval és az észak-atlanti érdekszférával azonosítanak politikailag, habár messze nem olyan erős ez a trend, mint volt közvetlenül a szocialista rendszer bukását követően. És persze ennek az ellentéte, a „Keletre magyar!”²¹ is akkor már nagyobb hangsúlyt kap, mivel az akció reakciót, a reakció pedig ellenreakciót szül. Mégis talán, ha egyértelműen „nyugatost” kellene kiemelni a magyar szellemi életből, e sorok írója talán Szekfü Gyulát és életművét érezné a legmegfelelőbbnek, a II. Rákóczi Ferenc és Bethlen Gábor életművét is Habsburg-hú, mégis nemzete iránt elkötelezett kritikus szemszögből megközelítő történész. Habár nem volt híján a kritikai szellemnek, számára a nyugati, katolikus és Habsburg-hű orientáció volt a helyes, „s Erdély különállását, a török orientációt és a nemesség rendi-függetlenségi ellenállását tévútnak minősítette”, ahogyan ezt Romsics Ignác is megfogalmazza.²²

Jóval mostohábban bánik Hamvas az északi génusszal, amely mintha a nyugati „szegény rokonaként” és a keleti „kis testvéreként” nyilvánulna meg. „Észak provincia, ami azt jelenti, hogy a civilizációval vonatkozásban áll, de ez lényegében nem érinti.” Ennek a génusznak ereje a természetközelség és érzékenység.

Ugyanakkor Északot a természet uralja „északnak nincs tartása, nincs iránya, nincs alapja és ezenfelül minderről nem is tud. Ehelyett van benne valami megható ártatlanság és szűziesség, negatív esetekben ez fejletlenség és korlátoltság” - írja Hamvas. Számára az északi világ természetközeli, de azért, mert civilizációja fejletlenebb. Egyfajta bűneset előtti ártatlanság megtestesítője, ugyanakkor ez az ártatlanság nem a Paradicsomban került elhelyezésre.

További jellemzői az északi világnak az individualizmus és a központ hiánya.

„...a szocialitás nem bomlik fel. Mindig laza volt, a civilizáció színvonala is leszáll, vele együtt a lét finomsága, és az ember újra a természet anarchiájában él. Északon ezért csak individuumok vannak, személyiség nincs.”

„Északon a közösség nem nevezhető társadalomnak, kicsiny és meleg körök élnek egymás mellett, családok és rokonságok, kis egyesületek és társaságok”.

„Északot éppen az jellemzi, hogy középponttalan. Az egész északi kör Lengyelország és a Balti államok, Finnország, nem néznek egy pontra. Nem fordul semmiféle irányba. És nem azért kulturális provincia, mert iránytalan, hanem azért iránytalan, mert kulturális provincia. Önnálló

¹⁸ SPENGLER 1995. 53.

¹⁹ KÁLLAY 1883. 14.

²⁰ HAMVAS 1988. 10–17.

²¹ Nem analógia szeretne lenni a megjegyzés Ablonczy Balázs azonos című könyve számára melyben a turanista gondolat két világháború közötti időszakát dolgozza fel.

²² ROMSICS 2011. 303.

*műveltsége és civilizációja nincs, kultúrát nem teremt, a művelődés és polgárosultság eszközeit csak átveszi és használja, de ha azokat nem venné át, sem jelentene különös változást.”*²³

Éppen ezért nem véletlen, hogy Hamvas génuszelméletét pont az északi génusz leírása kapcsán éri a legtöbb kritika. Tőzsér Árpád számára Hamvas Béla északi génusza nem más, mint a Visegrádi Négyek, vagyis Közép-Európa, és a magyar politikai és kulturális élet fő meghatározói az északi génusz jellemzői. Saját megfogalmazása szerint Észak Magyarország esetében annektálta Keletet.²⁴

Handó Péter számára pedig az északi génusz egyenesen a piramis csúcsa, magasabb rendű a többi négnél, legalábbis a magyarság esetében.

„Először is fel kell ébrednünk és ráeszmélnünk arra, hogy ugyan az északi génusz jelenti szellemiségünk legfelső szintjét, de alatta még ott húzódik a magyarságra áldás- vagy átokként kirótt másik négy réteg is.” – írja.²⁵

Napjainkban, úgy tűnik, a hamvasi értelemben vett Észak anyagi kultúráját és a szociális ellátórendszert tekintve nyugatabb a nyugatnál, ugyanakkor érez egyfajta befogadási készséget, sőt, akár egyfajta kényszert is, a befogadás iránt délről és keletről. Legalábbis ez a megérzés tapasztalható úgy a skandináv országok, mint Kanada esetében. Ennek kapcsán pedig Max Weber jut eszünkbe: a katolikus és a protestáns szellemet állítja szembe egymással ugyan²⁶, de ha ezt földrajzilag is ki szeretnénk vetíteni, a fő törésvonal a következő lenne: a katolikus dél szemben a protestáns északkal. Kicsit más megközelítés ez, mint a fentebb említett Ferdinandy Mihályé, és más is az előjele. Persze, földrajzilag Észak és Dél az, amihez éppen viszonyítunk: ha a Földközi-tenger medencéjét nézzük, és nem az európai kontinenst, akkor az európai dél maga a mediterrán észak.

A legközpontibb, legmélyebben gyökerező és talán a legdominánsabb Magyarországon jelenlévő génusz, legalábbis a történelem, hagyomány és életérzés terén. Ereje a szabadságvágy. A Kelet maga a síkság, vagy az alföld, vagyis a szárazföldi óceán. „*A kontinentális óceánról nem lehet partra szállni. Ezért e táj nyíltsága annyit jelent, mint bezárva lenni*” – írja Hamvas. Az alföldi ember sokat dolgozik, de eredménytelenebbül, mint egy nyugati.

A termelés az alföldön önállót, és inkább a szerencsére, mint a valószínűségre épül, ennek megfelelően egyrészt „*Keleten, ha az ember olyan színvonalon akar élni, mint Nyugaton, húszszor annyit kell dolgoznia*”, másrészt pedig számára az alföldi város életrendje nem különbözik a falutól, a falu pedig a sátoztáborétól. Annak ellenére, hogy kimondottan az oroszországi viszonyokkal rokonítja az alföldi világot, habár rámutat a különbségekre is („*Oroszországban a politika is vallás, az Alföldön a vallás is politika*”), sokkal inkább rokonítható az alföldi életérzés a közép-ázsiai puszták életérzésével. Ugyanakkor, habár a hamvasi értelemben vett Kelet anyagi kultúrája nagy mértékben megnőtt, anélkül azonban, hogy a nyugati társadalmi értékeket lényegében átvette volna.²⁷ A keleti génuszt talán Illyés Gyula jellemzi a legjobb *Puszták népe* könyvében. „A puszták népe a legjobb államalkotó elem, mert a legnagyobb tekintélytisztelő. Bizonyos, hogy a tekintély tisztelete is nevelés eredménye, de oly régi s oly alapos nevelés, hogy ma már e nép vérébe itatódott, idegzetébe szüremlett s szinte ösztönévé vált. Igazuk van, akik ezt

²³ ROMSICS 2011. 17–24.

²⁴ TŐZSÉR 1997. 10.

²⁵ HANDÓ 2007.

²⁶ WEBER 2018.

²⁷ HAMVAS 1988. 28–33 o.

mint jellemének legősibb alapvonását említik” - írja.²⁸ A tekintélytisztelet máskülönben a keleti kultúrák jellemzője, legyen szó közel-keleti, távol-keleti vagy szibériai, sztyeppei kultúrákról. Az alapvető különbség a nyugati tekintélytisztelettel szemben az, hogy nyugaton inkább a funkciót betöltő személynek jár ez, keleten pedig a tekintély jár együtt a funkcióval.

Sajátos világ az ötödik génusz. Kétség és kettősség jellemzi, egyfajta nyitottság és elszigeteltség is. Ennek a világnak erőssége a *szövevényes gazdagság*. Rénes Balázs szerint a székelység önképe volt Hamvasra hatással az erdélyi génusz jellemzőinek megfogalmazásakor.²⁹ Az erdélyi ember „polihisztor és ezermester”, amiben viszont van „kicsinyes és komikus” is. Erős túlzással Hamvas arról beszél, hogy középréteg nincs, csak két véglet: *„dinasztia pompával, vagy szegény, ami azt jelenti, hogy kemény munkával éppen fennmaradni.”* Habár erdélyi középréteg volt és van, a hamvasi megfogalmazás ténylegesen egy létező tendenciát ragad meg és illusztrál.

Erdély esetében Hamvas lényegében a keleti és nyugati kereszténység találkozási pontját, valamint egyfajta spontán népek olvasztótégelyét ábrázolja, víziójában lényegében ez Kelet-Európa és a balkáni világ idealizált keresztmetszete, valamint ennek hatása a magyar kultúrára. Ha földrajzi szempontból nézzük, Erdély a magyar Alföld és a magyarság őshazáját jelentő sztyeppék közé ékelődött be. Talán éppen azért, mert sok oldalról érik hatások, de mindegyikkel szemben élvez valami fajta védettséget: *„az erdélyi ember készebb, mint akár a nyugati, akár a déli, akár a keleti. Készebb, vagis befejezettebb, kiműveltebb, határoltabb, egyénibb, kristályosabb és felismerhetőbb. Azon, hogy van erdélyi arculat és jelleg, sohasem lehetett vitatkozni. Néha úgy látszik, ha a kapcsolat az ország többi részével nyelvben nem lenne olyan erős, a Királyhágón túl egészen más nép lakna.”*³⁰

Vitába lehet szállni Hamvas erdélyi magyarságképével - annál is inkább, hogy ennek életköriülményei az elmúlt évtizedekben alaposan megváltoztak, létszáma pedig alaposan megcsappant. A Hamvas által körülírt génuszt azonban a két világháború közötti időszakban nagyon sokan hasonlóképpen érzékelték. Imre Sándor például a következőképpen ír az erdélyiségről a Pásztor-tűzben, 1926-ban:

„Ami a gondolatvilágot illeti, nyugodtan megmondhatjuk, hogy az erdélyi embert igen nagy mértékben első sorban a maga gondja-baja foglalkoztatja. Az erdélyiségből származó gond és baj. Az erdélyi ember sokkal többet gondol a jövőre, mint pl. az alföldi magyar. Ez már a nagyobb tömegben élő egynyelvűek sajátja, hogy nemzeti létük kevésbé aggasztja őket, a jövő nem nagy probléma számokra és az előregondolás leginkább csak a jövő termésig terjed. Akik nem látnak közvetlen és állandó nemzeti veszedelmet, természetes, hogy azok gondolkodását nem foglalhatja el a nemzeti önvédelem módjainak keresése s így érthetően fejlődik ki a közömbösség a nagy kérdések iránt. Az erdélyi embert azonban állandóan gyötörte a jövő bizonytalansága, s ennek az a nevezetes következménye lett, hogy a nagy veszedelmek, súlyos változások előérzete miatt nagy gonddal foglalkozott a maga apró dolgaival.”³¹ Ravasz László pedig a következőképpen ír ugyanerről:

Ha Erdély különálló életegység, sajátos politikai közösség volt, akkor Erdélynek is megvan a maga különálló szellemisége.

²⁸ ILLYÉS 1969. 11.

²⁹ RÉNES 2020. 85.

³⁰ HAMVAS 1988. 33–39.

³¹ IMRE 1926. 488.

Már pedig azt a tényt, hogy Erdély különálló és elhatárolható életegység, nem kell bizonyítanom. Egy pillantás a térképre megmutatja, hogy a Kárpátok hegygerince úgy fogja körül Erdélyt, mint egy öblöt a partja. Ezt a gránitöblöt a szájánál, nyugat felől, elzárja az Erdélyi Érchegység, s csak három utat enged belőle kifelé, a Maros, a Körös és a Szamos partján. E körülhatárolt terület gazdag és változatos, alpesi hegyvidéktől dús folyóparti televényig mindenféle talaj megtalálható benne. Egyformán alkalmas a kertészetre, mezőgazdaságra és állattenyésztésre, teméntelen folyóiban a hal, erdejében a vad, hegyeiben a drága érc; lábunk alatt lépten-nyomon gyógyító vizek forrásai fakadnak fel; az egész ország szén- és sórétggel van alapincézve, s közepén mérhetetlen mennyiségű földgáz várja a kiaknázást. Egyik helyről a másik vidék könnyen megközelíthető, völgyeknek és folyóknak a rendszere tiszta centripetális irányt mutat, úgy, hogy bárhonnan a központ felé sodor minden természetes kényszerűség. Földrajzi egysége olyan erős, hogy csak az tudná megváltoztatni, aki az egészet újjátermentené.³²

Hamvas az öt génusz szintézisében a magyarság boldogulásának lehetőségét kereste. Érdekes módon egyáltalán nem törekedett arra, hogy globális víziót dolgozzon ki a génuszok rendszerére, pedig az arab, latin-amerikai, távol-keleti vagy óceániai realitásokból is érdekes képet lehetett volna kialakítani. Ugyanakkor Hamvas törekvése a világban meglévő közösségek közötti különbségek megértésére távolról sem egyedülálló. Ezúttal csak Joel Kotkin törzselméletét emelném ki.³³ A kotkini érzékelés szerint ugyanis a kozmopolita élitek szintjén működő integráló eszmerendszerekre – legyen szó szocialista, zöld vagy piacorientált neoliberális ideológiákról – a széles tömegek érdemben nem reagálnak, mivel sokkal inkább meghatározó számukra a történelmi és kulturális nemzeti, faji és vallási örökség. Ugyanakkor a határok képlékenyek, és az országhoz tartozás helyett sokkal meghatározóbb az a fajta identitás, amit arab szerzőkből inspirálódva, ő maga törzsi identitásnak nevez. Európában a következő kotkini törzscsoportok találhatók meg: az Új Hanza, határterületek, Olajbogyó Köztársaságok, Városállamok, és az Unió kívül még ide lehet sorolni az Orosz Birodalom és részben az Új Ottománok törzsét is. Amennyiben Kotkin törzselmélete és Hamvas génuszai között átfedést keresünk, akkor a hamvasi Dél szinte tökéletes átfedést jelent a kotkini Olíva Köztársaságokkal, míg az új Hamza a hamvasi nyugat és észak egyesülése egy politikailag korrekt és a gazdaság területén teljesítményorientált világba.

Nehéz lenne megmondani, hogy ha Hamvas Béla ma élne, milyen impressziókat, gondolatokat vetne papírra a génuszok kapcsán. Valószínű, hogy módosulna a koncepciója, mint történt az Francis Fukuyama esetében.³⁴ Feltételezhetjük azonban, hogy számos állításán nem változtatna, mivel nem kényszerülne rá. Míg a civilizáció lehanyatlak, a génusz, földrajzi és transzcendens alkotóelemei következtében, nagyon lassan módosul. A hamvasi gondolatok aktualitása állandó metamorfózison megy át, az esszenciája viszont időtálló. Az elmúlásnak és a megmaradásnak furcsa kettőssége ez. Másrészt ugyanakkor a hely génuszából nem szabad az egyénre, de még csak az általános pillanatnyi helyzetre sem leegyszerűsítve általánosítani.

³² RAVASZ 1941. 3.

³³ Eredeti forrás: KOTKIN 2010. A kotkini törzselmélet magyar nyelvű elemzésére vonatkozóan lásd: CSIZMADIA 2016. 74–77.

³⁴ Francis Fukuyama kénytelen volt átértékelni saját, a történelem végéről szóló elméletét. Lásd: Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Free Press Publishers, New York, 1992. Ennek az elméletnek az átértékelésre került sor a következő munkájában: Francis Fukuyama, *The Origins of Political Order, From Prehuman Time to the French Revolution, Great Britain*, Profile Books, 2011

Maga Hamvas is óv ettől a *Patmosz* második kötetében, amikor is ezt írja: „A normális emberről keveset tudunk, azt az egyet azonban biztosan, hogy annak egyéni különbözősége az általánossal nem ütközik, hanem azt kiegészíti.”³⁵ José Ortega y Gassettel kell egyetértenie e sorok írójának a következőben: „a valóságnak tulajdonképpen a tájhoz hasonlóan végtelen perspektívája létezik, és valamennyi egyformán igaz és hiteles. Egyetlen perspektíva hamis, az amelyik kizárólagosságra tart igényt”.³⁶ Ennek tükrében érdemes vizsgálni a *genius loci* sokszínű, állandóan változó, de mégis időtlen és halhatatlan létét is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BOIA, LUCIAN (2005): *The Weather in the Imagination*. Reaktion Books.

CSIZMADIA NORBERT (2016): *Geopillanat*. L'Harmattan Kiadó.

FERDINANDY MIHÁLY (2004): *Itália és az északi ember*. Máriabesenyő, Attraktor Kiadó.

FUKUYAMA, FRANCIS (1992): *The End of History and the Last Man*. New York, Free Press Publishers.

FUKUYAMA, FRANCIS (2011): *The Origins of Political Order, From Prehuman Time to the French Revolution*. Great Britain, Profile Books.

HAMVAS BÉLA (1988): *Az öt génusz*, Szombathely, Életünk könyvek.

HANDÓ PÉTER (2007): „Az öt génusz időszerűsége és időszerűtlensége”. *Börzsönyi Helikon* 2007. 11. évf., 8. sz. 50–54. o.

ILLYÉS GYULA (1969): *Puszták népe*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó.

IMRE SÁNDOR (1926): Töredékes gondolatok az erdélyi szellemről. *Pásztortűz* 1926. nr. 21, 1926., 488–490.

HAMVAS BÉLA (2008): *Patmosz II*. Medio Kiadó. 3. kiadás.

JACKSON, WES (2010): *Consulting the Genius of the Place*. An Ecological Aspect to the New Agriculture, Counter Point Press.

JANKÓ FERENC (2002): A hely szelleme, a településimage és a településmarketing. *Tér és Társadalom* XVI. évf., 4. sz. 39–62.

KÁLLAY BÉNI (1883): *Magyarország a Kelet és a Nyugat határán*. Budapest, MTA Könyvkiadó Hivatala.

KOTKIN, JOEL (2010): „The New World Order: A Map”. *Newsweek*, on September 26, 2010.

LAKATOS ARTUR (2010): *Kulturális menedzsment*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó.

MIONEL, VIOREL (2017): *Geoeconomie. Competiția globală pentru resurse strategice*. București, Editura Universitară.

ORTEGA Y GASSET, JOSÉ (2003): *Korunk feladata*. Nagyvilág Kiadó.

³⁵ Hamvas Béla, *Patmosz II.*, Medio Kiadó 2008, 3. kiadás. 99. o.

³⁶ José Ortega y Gasset, *Korunk feladata*, Nagyvilág Kiadó, 2003. 70. o.

RADNÓTI SÁNDOR (2022): *A táj keletkezéstörténete*. „Ők akik nézték Hannibál hadát”. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.

RAVASZ LÁSZLÓ (1941): Az erdélyi szellem. *Budapesti Szemle* 69. évf. 261. köt. 764. sz. 1–11.

RÉNES BALÁZS (2020): Hamvas Béla Erdély képe Az öt génusz című esszé alapján. *Valóság* 63. évf. 1. sz. 81-89.

ROMSICS IGNÁC (2011): *Clio bővületében*. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel, Budapest, Osiris kiadó.

SPENGLER, OSWALD (1995): *A Nyugat alkonya*. A világtörténelem morfológiájának körvonalai. Első kötet: Alak és valóság. Budapest, Európa Könyvkiadó.

SZATHMÁRI BOTOND (2012): Hamvas Béla. *Koinónia* 19. évf. 6-7 sz., 2109–2011.

TŐZSÉR ÁRPÁD (1997): „Az Északi Génusz metamorfózisai”. *Tiszatáj* 5-6 sz. 6–11.

TUAN, YI-FU (2001): *Space and Place. The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press. Minneapolis – London.

WEBER, MAX (2018): *A protestáns etika*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.